

خدمات کتابخانه‌ای: حلقه مفقوده در برنامه‌های آموزش الکترونیکی در ایران

چکیده

امروزه، آموزش الکترونیکی در ایران، به یکی از انواع تحصیلات رسمی تبدیل شده است و هر سال دانشگاه‌های بیشتری گام به این عرصه نوظهور می‌گذارند. با گسترش مؤسسات آموزش الکترونیکی در کشور، توجه افراد به روش‌های تدریس در چنین محیط‌هایی معطوف شده است و توجه بسیار اندکی به فراهم‌آوری خدمات کتابخانه‌ای و منابع اطلاعاتی به دانشجویان شاغل به تحصیل در این دوره‌ها شده است. از این رو، یکی از بزرگ‌ترین موانعی که فراروی برنامه‌های آموزش مجازی قرار دارد، فقدان خدمات و تسهیلات کتابخانه‌ای است. هدف پژوهش حاضر، تبیین اهمیت طراحی سیستم‌های کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی در برنامه‌های آموزش الکترونیکی است. جامعه پژوهش حاضر را دانشجویان دوره‌های الکترونیکی دانشگاه شیراز تشکیل می‌دهند. روش پژوهش پیمایشی است و داده‌ها با استفاده از ابزار پرسشنامه جمع‌آوری گردید. نتایج حاصل نشان داد ۷۸/۳ درصد از جامعه پژوهش معتقدند خدمات کتابخانه‌ای به‌عنوان یکی از نظام‌های پشتیبانی در آموزش مجازی از اهمیت بالایی برخوردار است.

کلیدواژه‌ها

آموزش الکترونیکی، آموزش مجازی، کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی، خدمات کتابخانه‌ای، منابع کتابخانه‌ای، منابع اطلاعاتی، دانشگاه شیراز

خدمات کتابخانه ای: حلقه مفقوده در برنامه های آموزش الکترونیک در ایران

علی اکبر خاصه^۱ | نورالله کرمی^۲

پذیرش: ۱۳۸۸/۲/۱

دریافت: ۱۳۸۷/۱۰/۲۹

مقدمه

در سالیان اخیر، شاهد ظهور پیشوند «e» قبل از کلماتی نظیر پست، تجارت، بانکداری، دولت، کتابخانه، منابع، و نظیر آن بوده ایم. این پیشوند که ره آورد فناوری اطلاعات می باشد، نمادی است برای انجام و اداره امور در محیط های مجازی و الکترونیکی و باعث به وجود آمدن عبارات دلربایی نظیر پست الکترونیکی، تجارت الکترونیکی، بانکداری الکترونیکی، دولت الکترونیکی، کتابخانه الکترونیکی، منابع الکترونیکی، و مانند آن شده است. امر آموزش نیز از این قاعده، یا بهتر است بگوییم عطیه، جدا نمانده و با پذیرش تغییراتی در فرایند خود ایده آموزش الکترونیکی را پدید آورده است.

آموزش الکترونیکی را می توان به عنوان هر نوع رویکرد آموزشی رسمی تعریف نمود که در آن اکثر آموزش هنگامی رخ می دهد که یاددهنده و فراگیر به طور فیزیکی در کنار هم قرار ندارند (مهرتورا^۳، ۲۰۰۱، ص ۱). در جایی دیگر، آموزش مجازی به عنوان آموزشی رسمی تعریف شده است که دانشجو در مکانی خارج از محیط دانشگاهی قرار داشته و انتظار می رود دانشجو و استاد دارای حداقل رابطه فیزیکی باشند، به طوری که تأکید بر روابط الکترونیکی باشد (مابا وونکو^۴، ۲۰۰۴).

آموزش الکترونیکی، به عنوان پیشرفته ترین روش آموزشی در دنیای امروز مطرح

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور
khasseh@gmail.com
۲. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع سانی
مرکز منطقه ای اطلاع رسانی علوم و فناوری
karaminus@gmail.com
3. Mehrotra
4. Mabawonku

است و از انواع فناوری‌های پیشرفته نظیر شبکه اینترنت، بانک‌های اطلاعاتی، مدیریت دانش، و مانند آن بهره می‌برد. در آموزش الکترونیکی، کلیه جنبه‌ها و ویژگی‌های آموزش سنتی، در محیطی مجازی و با استفاده از فناوری اطلاعات شبیه‌سازی شده است. در این نوع آموزش، محتوای آموزشی از طریق خدمات الکترونیکی ارائه می‌شود.

این نوع آموزش، نه تنها بر چارچوب آموزشی تأثیر گذارده، بلکه تأثیر بسزایی بر خدمات پشتیبانی کننده آن نیز داشته است (گالوشا^۵، ۱۹۹۷). افزایش سریع تعداد مؤسسات ارائه‌دهنده آموزش الکترونیکی از یکسو و رشد کمی و کیفی رشته‌های موجود در آموزش الکترونیکی از دیگر سوی، مستلزم این است که خدمات پشتیبانی فراهم آمده به چنین دانشجویانی مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد.

یکی از بزرگ‌ترین موانعی که بر سر راه برنامه‌های آموزش مجازی قرار دارد فقدان خدمات و تسهیلات کتابخانه‌ای، به‌عنوان یکی از نظام‌های پشتیبانی از آموزش الکترونیکی است. و از آنجاکه «کتابخانه به‌عنوان مرکز عصبی هر مؤسسه آموزشی به‌شمار می‌رود» (مابا و ونکو، ۲۰۰۴)، در نتیجه، دانشجویی که در طول تحصیل خود از منابع اطلاعاتی مناسب و مکفی بی‌بهره باشد تنزل در کیفیت تحصیلات او چندان غیرعادی نخواهد بود.

نظر غلطی که در فراهم‌آوری منابع و خدمات کتابخانه‌ای به دانشجویان مجازی وجود دارد این است که «آنها می‌توانند چنین منابعی را از طریق اینترنت تهیه نمایند» و به همین دلیل بسیاری بر این گمان‌اند که نیازی به ارائه خدمات اضافی به این گروه وجود ندارد. از این رو، در چنین محیط‌هایی نیازهای اطلاعاتی دانشجویان نادیده انگاشته و بار مکان‌یابی و اکتساب منابع اطلاعاتی بر دوش دانشجویان نهاده شده است (بوچانان^۶، ۲۰۰۰).

در نظریه فوق دو واقعیت از نظر دور مانده است: نخست آنکه «مسئله اصلی در مورد پژوهش مبتنی بر وب، تعیین کیفیت اطلاعات بازیابی شده است» (گارنسی^۷، ۲۰۰۲). به عبارت دیگر، در محیطی نظیر اینترنت مسئله اعتبار اطلاعات مطرح می‌باشد، زیرا اطلاعاتی که به رایگان بر روی شبکه قرار داده می‌شود غالباً بررسی و داوری نمی‌شوند و هر فرد، بدون در نظر گرفتن صلاحیت‌های علمی، می‌تواند هرگونه اطلاعاتی را به شبکه اینترنت وارد نماید. و به‌طور کلی می‌توان گفت که «از نظر محتوایی هیچ نوع نظارتی بر روی سایت‌های اینترنتی انجام نمی‌پذیرد» (هوسل و اسمیت^۸، ۲۰۰۴). مسئله دیگر عدم سازماندهی مناسب منابع اطلاعاتی رایگان موجود بر روی اینترنت می‌باشد. یافتن اطلاعات مربوط در چنین محیط پرهرج و مرجی نظیر یافتن سوزنی در انبار کاه بوده و دانشجوی کم‌تجربه قادر به مکان‌یابی مدارک مرتبط با نیاز خود نمی‌باشد. شاید به‌همین دلیل است که والپرت^۹ (۱۹۹۸) می‌گوید: «اینترنت جانشین مناسبی برای ارائه خدمات کتابخانه‌ای با کیفیت به دانشجویان مجازی نمی‌باشد».

5. Galusha
6. Buchanan
7. Garnsey
8. Houssel & Smith
9. Wolpert

نگاهی به پیشینه‌ها

در بیشتر پیشینه‌های موجود در حیطه آموزش مجازی، که به بررسی انتقال محتوا از راه دور به دانشجویان مجازی می‌پردازند، ارجاعات بسیار اندکی به استفاده از کتابخانه‌ها یا منابع کتابخانه‌ای شده است (لبویتز^{۱۰}، ۱۹۹۷). در بین پیشینه‌های موجود نیز (که بیشتر در مجلات علوم کتابداری به چاپ رسیده‌اند)، غالباً به بررسی مسائل دخیل در استفاده از کتابخانه و دسترسی به منابع چاپی و الکترونیکی و، همچنین، چالش‌های پیش‌روی دانشجویان مجازی پرداخته شده است. از جانب دیگر، از آنجاکه جامعه دانشجویان دوره‌های الکترونیکی در ایران، جامعه‌ای بکر و نو می‌باشد انتظار یافتن آثار پیمایشی چندان بجا نیست. بنابراین، اکثر پیشینه‌های فارسی نیز در قالب آثار توصیفی و در حد نظری می‌باشند.

جوکار و خاصه (۱۳۸۶)، در پژوهشی که بر روی دانشجویان دوره‌های الکترونیکی دانشگاه شیراز انجام دادند، دریافتند که اکثر پاسخگویان از منابع اطلاعاتی استفاده می‌کنند و میزان استفاده آنها تقریباً در سطح متوسط قرار دارد. همچنین، یافته‌ها مشخص نمود که در بین گروه‌های سنی مختلف از نظر میزان استفاده از منابع اطلاعاتی، اختلاف معناداری وجود دارد و از نظر میزان استفاده در بین مقاطع تحصیلی نیز اختلاف معنادار است. آنها در پایان، با توجه به مهم‌ترین مشکلات دانشجویان در دسترسی به منابع اطلاعاتی از یکسو، و مهم‌ترین دلایل عدم استفاده پاسخگویان از منابع اطلاعاتی از سوی دیگر، راهکارهایی در خصوص تأمین نیازهای اطلاعاتی دانشجویان دوره‌های آموزش الکترونیکی دانشگاه شیراز ارائه کرده‌اند.

علیپورحافظی و نوروزی (۱۳۸۴)، در مقاله‌ای با عنوان «آموزش از [راه] دور و نقش کتابخانه‌های دانشگاهی» چنین اظهار می‌نمایند که خدمات کتابخانه‌ای باید به گونه‌ای طراحی شوند که توانایی برآوردن نیازهای مطرح در زمینه آموزش‌های از راه دور را داشته باشند. آنها فلسفه ایجاد خدمات کتابخانه‌ای برای آموزش از راه دور را چنین بیان می‌کنند: (۱) دستیابی به خدمات کتابخانه‌ای مناسب بدون توجه به محل استقرار فراگیران؛ (۲) استفاده از منابع کتابشناختی و آموزش متداول برای جامعه آموزش از راه دور؛ (۳) ناتوانی خدمات کتابخانه‌ای سنتی در برآوردن نیازها و منابع آموزشی فراگیران از راه دور؛ (۴) امکان سازماندهی مناسب خدمات با استفاده از استانداردها و مهارت‌های موجود؛ (۵) ارائه خدمات کارآمد و مناسب به جامعه فراگیران از راه دور، فراتر از خدمات هم‌تراز در کتابخانه‌های سنتی؛ و (۶) برآوردن اهداف و مقاصدی که فراهم‌آوری منابع و خدمات فراتر از رسالت کتابخانه‌های سنتی را حمایت کند.

10. Lebowitz

آنها، در ادامه، به بیان نقش کتابخانه‌های دانشگاهی و رقومی در ارائه خدمات آموزش از راه دور می‌پردازند و چنین اظهار می‌دارند که مدیران کتابخانه‌های رقومی در مقابل ارائه خدمات منسجم و کارآمد مسئول هستند. آنها مسائل مالی و مدیریتی را در جهت هدایت فعال مدیریت کتابخانه برای تعیین بودجه، هدایت کارکنان و هدایت خدمات کتابخانه‌ای و منابع در زمینه پشتیبانی از برنامه‌های آموزش از راه دور قرار می‌دهند. نویسندگان، در ادامه، به بیان امکانات و منابع لازم برای ارائه خدمات آموزش از راه دور در کتابخانه‌های رقومی می‌پردازند و در پایان چنین اظهار می‌دارند که کتابداران متخصص و آموزش‌دیده‌ای به کار گرفته شوند تا دستیابی به نتایج مطلوب در آموزش‌های از راه دور، با تکیه بر خدمات منسجم و کارآمد در کتابخانه‌ها، بتواند سطح علمی و پژوهشی دانشگاه‌ها و مراکز علمی و پژوهشی را ارتقا بخشد.

اصنافی (۱۳۸۴)، در مقاله‌ای با عنوان «یادگیری الکترونیکی چیست و جایگاه کتابخانه‌های مجازی در این فرایند کجاست» نقش کتابخانه در امر یادگیری، به‌ویژه نقش کتابخانه‌های مجازی در فرایند یادگیری الکترونیکی را تبیین می‌نماید و چنین نتیجه می‌گیرد که با همکاری و همفکری میان مربیان، طراحان آموزشی و کتابداران کتابخانه‌های مجازی است که یادگیری الکترونیکی در میان اعضای جامعه اطلاعاتی رسوخ می‌کند و از طرف آنها پذیرفته می‌شود و کتابخانه‌های مجازی به‌مثابه جایگاهی برای تأمین منابع آموزشی و اطلاعاتی همچون کتابخانه‌های سنتی، مورد توجه کاربران و فراگیران قرار می‌گیرند.

وی معتقد است که اگر بنا باشد که آموزش الکترونیکی وجود داشته باشد باید کتابخانه‌ای هم موجود باشد تا افراد بتوانند برای مطالعات خود از آن استفاده نمایند؛ و کتابخانه‌های مجازی باید به‌گونه‌ای خدمات خود را طراحی نمایند که توانایی برآورده کردن نیازهای آموزشی فراگیران را داشته باشند. نویسنده، در پایان، چنین عنوان می‌نماید که کتابخانه‌های مجازی با فراهم کردن منابع اطلاعاتی و سازماندهی و یکپارچه‌سازی آنها و فراهم کردن امکان دسترسی فراگیران به این منابع از طریق وب‌سایت خود، فراگیران را از میان انبوه اطلاعات، نجات می‌دهند و توجه آنها را به کتابخانه، برای استفاده از منابع اطلاعاتی، جلب می‌کنند. کتابخانه‌ها، اگر قادر نباشند در محیط جدید و در فضاهای یادگیری الکترونیکی، نقش خود را به‌خوبی ایفا نمایند در معرض خطر حذف قرار خواهند گرفت. کتابخانه‌ها باید با پذیرش تحولات فناورانه، نقش‌های جدیدی برای خود تعیین کنند و منابع اطلاعاتی مورد نیاز فراگیران را تهیه و سازماندهی نمایند و راهکارهایی برای دسترسی آسان‌تر و سریع‌تر به این منابع ارائه کنند.

منتظر و دیانی (۱۳۸۲)، در بخشی از مقاله خود با عنوان «دانشگاه مجازی»، معتقدند

که یکی از راهکارهای اجرایی تحقق آموزش مجازی بر خورداری از کتابخانه مجازی برای ارائه آموزشی با کیفیت در دانشگاه مجازی می‌باشد. آنها چنین اظهار می‌نمایند که همانگونه که برای موفقیت دانشگاه‌های سنتی، وجود کتابخانه‌های سنتی نوعی ضرورت است، برای دانشگاه‌های مجازی نیز وجود کتابخانه مجازی یک ضرورت است. کتابخانه مجازی این امکان را به وجود می‌آورد تا همه اطلاعات مناسب برای تبادل اطلاعات بین دانشجویان و استادان دانشگاه مجازی میسر شود و پژوهش‌های دانشگاه مجازی مورد پشتیبانی قرار گیرد. لاک و نوردون^{۱۱} (۱۹۹۸)، در پژوهشی که بر روی نیازهای اطلاعاتی دانشجویان مجازی دانشگاه ساری^{۱۲} در انگلستان انجام دادند، دریافتند که ۴۰ درصد دانشجویان ارائه خدمات پستی را به عنوان اساسی‌ترین عامل عنوان نموده بودند. ۸۰ درصد دانشجویان خواستار راه‌اندازی خدمات جست‌وجوی از راه دور در منابع بودند، ۱۶ درصد تقاضای افزایش مدت زمان دوره امانت نمودند، و ۱۳ درصد نیز ایجاد خطوط کمکی تلفن و پست الکترونیکی را خواستار بودند.

نتایج پژوهش آنها منجر به تنظیم خط‌مشی کتابخانه‌ای، ایجاد درگاه اطلاعاتی مبتنی بر وب، راه‌اندازی خدمات پستی، خدمات تحویل مدرک، خطوط کمکی تلفن و پست الکترونیکی، امکانات جست‌وجو از راه دور، و برنامه‌های آموزش کتابخانه‌ای به کاربران شد.

هدف پروژه دانشجویان و کتابخانه‌ها (برمنر^{۱۳}، ۲۰۰۰)، شناسایی نیازهای اطلاعاتی دانشجویان دانشگاه آزاد^{۱۴} و میزان تأمین نیازهای ایشان با توجه به خدمات کتابخانه‌ای بود. جامعه این پژوهش را ۱۵۰۰ دانشجویان از همه رشته‌ها تشکیل می‌داد. اولین یافته پژوهش این بود که بسیاری از دانشجویان از منابعی استفاده می‌کردند که به وسیله منابع درسی دانشگاه آزاد فراهم نمی‌شدند. سه پنجم دانشجویان جهت تأمین نیازهای اطلاعاتی خود از منابع غیر وابسته به دانشگاه محل تحصیل، نظیر کتابفروشی‌ها، کتابخانه‌های عمومی و دانشگاهی، اینترنت، تلویزیون، و مجلات و روزنامه‌های خریداری شده توسط خودشان استفاده می‌کردند. هنگامی که درباره نوع مواد مورد استفاده پرسیده شد، دانشجویان عنوان نمودند که کتاب‌ها پر استفاده‌ترین منبع آنها بوده و مقالات روزنامه‌ها، دایرةالمعارف‌ها، وبسایت‌های اینترنتی، و مقالات مجلات در رتبه‌های بعدی قرار داشتند. یک سوم دانشجویان این پژوهش از کتابخانه عمومی به منظور کسب منابع و یا به عنوان مکانی مناسب جهت مطالعه استفاده می‌کردند و تنها ۱۵ درصد دانشجویان از کتابخانه‌های دانشگاهی استفاده می‌کردند.

دیو^{۱۵} (۲۰۰۱)، تأکید می‌کند که به منظور ارائه برنامه‌های موفقیت‌آمیز به دانشجویان مجازی، کتابداران باید به شناخت دانشجویان و نیازهای اطلاعاتی آنان مبادرت ورزند. او

11. Lock & Nordon
12. Surrey University
13. Bremner
14. Open University
15. Dew

در پژوهشی که بر روی دانشجویان مجازی دانشگاه آیووا^{۱۶} انجام داد، از آنان تقاضا نمود تا خدمات مختلف کتابخانه‌ای را، براساس اهمیت، رتبه‌بندی نمایند. خدمات زیر حائز بالاترین رتبه شدند: مرجع الکترونیکی (۷۱ درصد)، دسترسی از راه دور به پایگاه‌های اطلاعاتی تمام‌متن (۶۵ درصد)، تحویل کتاب‌ها و مقالات در منزل (۶۰ درصد)؛ و انجام پژوهش کتابخانه‌ای (۳۰ درصد) نیز در پایین‌ترین رتبه (دهم) جای گرفت. یافته‌های پژوهش او آشکار ساخت که از نظر کاربران، خدمات مرجع، خدمات الکترونیکی، و خدمات تحویل مدرک دارای اهمیتی وافر؛ و خدمات آموزش کاربران دارای اهمیتی ناچیز می‌باشد.

تیپتون^{۱۷} (۲۰۰۲)، معتقد است مادامی که آموزش مجازی در جهت توسعه و پیشرفت قدم می‌نهد، باید در جست‌وجوی روش‌های خلاقانه‌ای برای ارائه منابع اطلاعاتی به دانشجویان مجازی بود. او در پژوهش خود بر آن بود تا میزان رفع نیازهای اطلاعاتی دانشجویان مجازی دانشگاه A&M تگزاس را، با توجه به خدمات کتابخانه‌ای ارائه شده بسنجد. یافته‌های پژوهش او نشان داد که هر چند کتابخانه‌های دانشگاه A&M تگزاس به سمت ارائه خدمات اطلاعاتی و کتابخانه‌ای گام نهاده‌اند، اما اکثر دانشجویان از میزان این خدمات رضایت کافی نداشته و معتقد به عدم رفع نیازهای اطلاعاتیشان، با توجه به خدمات موجود، بودند. تیپتون همچنین اعلام می‌دارد که «اگر برنامه‌های آموزش مجازی می‌خواهند معتبر و موفق باشند، دانشجویان مجازی آنها باید به اندازه دانشجویان سنتی از خدمات کتابخانه‌ای بهره‌مند باشند».

مابا و ونکو (۲۰۰۴)، در پژوهشی که بر روی دانشجویان مجازی ۳ دانشگاه در نیجریه انجام داد دریافت که هیچ‌یک از سه دانشگاه به ارزش استفاده از کتابخانه و دسترس‌پذیر نمودن منابع اطلاعاتی به دانشجویان مجازی واقف نبوده‌اند و در واقع کتابداران نیز درگیر برنامه‌های آموزش مجازی نشده‌اند. تنها ۶/۸ درصد دانشجویان اعلام نمودند که به‌طور مرتب از اینترنت به‌منظور بازیابی منابع اطلاعاتی استفاده نموده‌اند و ۸۱/۹ درصد بیان داشتند که تاکنون هرگز از اینترنت به‌منظور کسب منابع استفاده نکرده‌اند. یکی از نقیصه‌های آشکار برنامه‌های آموزش مجازی در این سه دانشگاه عدم استفاده از منابع کتابخانه‌ای توسط دانشجویان گزارش شده است. مابا و ونکو، نتیجه می‌گیرد که این نوع دانشجویان در واقع در طبقه «دانشجویان پاره‌وقت سنتی» قرار می‌گیرند و به‌دلیل عدم امکانات، چارچوب‌ها، و خط‌مشی‌های سازمانی نمی‌توان آنان را جزء دانشجویان مجازی، آنطور که در سایر نقاط جهان از آن یاد می‌شود، به‌شمار آورد.

لیو و یانگ^{۱۸} (۲۰۰۴)، به بررسی عوامل مؤثر بر استفاده دانشجویان مجازی از منابع

16. Iowa University
17. Tipton
18. Liu & Yang

اطلاعاتی پرداختند. در پرسشنامه‌ای که آنها میان ۲۹۰ نفر از دانشجویان دانشگاه A&M تگزاس توزیع نمودند، دریافتند که اینترنت مهم‌ترین منبع اطلاعاتی دانشجویان بوده است. پاسخگویان مهم‌ترین دلیل این امر را بازیابی آسان و سریع اطلاعات ذکر نموده بودند که حاکی از تفوق اصل «کمترین تلاش» در استفاده از منابع اطلاعاتی می‌باشد. هاینز^{۱۹} (۲۰۰۶)، اقدام به انجام تحقیقی بر روی اعضای هیئت علمی دانشگاه مونتانا نمود. این اعضا واحدهایی را به‌طور مجازی تدریس می‌نمودند. اهداف این تحقیق عبارت بود از: (۱) نیازهای اعضای هیئت علمی از کتابخانه چیست؟ و (۲) اعضای هیئت علمی دوست دارند کتابخانه چه خدماتی به دانشجویان ارائه دهد. از نتایج پژوهش به‌منظور تقویت طراحی و توسعه خدمات راه‌دور به دانشجویان و اعضای هیئت علمی مجازی استفاده شد. یافته‌ها حاکی از آن بود که: (۱) اعضای هیئت علمی احساس می‌کنند که از خدمات کتابخانه‌ای ارائه شده به آنان آگاهی دارند، (۲) اعضای هیئت علمی مطمئن نیستند که دانشجویان از خدمات ارائه شده آگاهی داشته باشند، و (۳) اعضای هیئت علمی معتقدند که بهترین روش برای آموزش دانشجویان درباره منابع کتابخانه‌ای ارائه واحد درسی درباره مهارت‌های کتابخانه‌ای می‌باشد.

به‌طور کلی و با توجه به پیشینه‌های فوق، می‌توان چنین بیان نمود که آموزش مجازی دیگر به‌منابه‌فعالیتی حاشیه‌ای به‌شمار نمی‌رود و این واقعیت حاکی از اهمیت آن به‌عنوان ابزاری برای ایجاد فرصت‌ها و منابع تحصیلی است. چنانچه آموزش مجازی به‌درستی از طریق منابع کتابخانه‌ای و اطلاعاتی حمایت شود، در این صورت قادر به تأمین نیازهای جدید آموزشی خواهد بود.

آموزش الکترونیک در ایران

امروزه، آموزش الکترونیکی در ایران به یکی از انواع تحصیلات رسمی تبدیل شده است و هر سال دانشگاه‌های بیشتری پا به این عرصه می‌گذارند. دانشگاه شیراز اولین دانشگاهی است که در ایران اقدام به برگزاری دوره‌های آموزش الکترونیکی نمود. این دانشگاه، در اسفند ماه ۱۳۸۲، فراخوان پذیرش دانشجو در رشته کارشناسی ناپیوسته مهندسی کنترل و ابزار دقیق را اعلام نمود. در بهار ۱۳۸۳، دانشگاه شیراز رسماً، به‌عنوان متولی اولین دانشگاه الکترونیکی در جمهوری اسلامی ایران، توسط وزیر وقت علوم، تحقیقات و فناوری اعلام گردید.

بعد از دانشگاه شیراز، دانشگاه‌های دیگری نظیر دانشگاه علم و صنعت، دانشگاه صنعتی امیرکبیر، و خواجه‌نصیرطوسی نیز با شروع سال تحصیلی ۱۳۸۴-۱۳۸۵ اقدام به پذیرش دانشجو از طریق دوره‌های الکترونیکی نمودند. دانشگاه‌های بسیاری نظیر شهید

19. Hines

بهستی، دانشگاه قم، و دانشگاه صنعتی اصفهان نیز آمادگی خود را برای راه‌اندازی دوره‌های الکترونیکی اعلام نموده‌اند (برزویی، ۱۳۸۵)؛ به‌طور کلی، می‌توان گفت موج روبه‌گسترشی از آموزش الکترونیکی در ایران در حال شکل‌گیری است و به‌نظر می‌رسد در چند سال آینده ارائه رشته‌ها از طریق آموزش‌های الکترونیکی به امری عادی تبدیل شود. با گسترش مؤسسات آموزش الکترونیکی در کشور شاهد آن هستیم که بیشتر توجه افراد معطوف به روش‌های تدریس در چنین محیط‌هایی شده است و توجه بسیار اندکی به فراهم‌آوری خدمات اطلاعاتی به دانشجویان شاغل به تحصیل در این دوره‌ها شده است (خاصه، ۱۳۸۵).

مطالعه موردی

به‌منظور آگاهی از اهمیت فراهم‌آوری منابع و خدمات کتابخانه‌ای و اطلاعاتی به دانشجویان مجازی پژوهشی، با استفاده از روش تحقیق پیمایشی، انجام شد.

جامعه آماری این پژوهش، که از نوع جامعه محدود می‌باشد، دانشجویان دوره‌های الکترونیکی دانشگاه شیراز هستند. علت انتخاب جامعه موردنظر این است که دانشگاه شیراز اولین دانشگاهی است که اقدام به برگزاری اولین دوره‌های آموزش مجازی (الکترونیکی) نموده است و به همین علت، قدمت آن از سایر دانشگاه‌های مجری آموزش الکترونیکی بیشتر است. به‌علت محدود بودن جامعه پژوهش (۲۵۶ نفر)، از نمونه‌گیری صرفنظر و کل جامعه در پژوهش گنجانده شد.

از ۲۵۶ پرسشنامه‌ای که در بین جامعه پژوهش توزیع گشت، تعداد ۱۶۴ پرسشنامه (۶۴ درصد) بازگردانده شد. از میان پرسشنامه‌های دریافتی تعداد ۳ پرسشنامه به خاطر وجود نقص از شمول در این پژوهش خارج شدند و در نهایت بر اساس ۱۶۱ پرسشنامه (۶۲ درصد) اقدام به تجزیه و تحلیل یافته‌ها شد.

یافته‌ها نشان داد که تعداد ۱۱۹ نفر از پاسخگویان (۷۸/۳ درصد) معتقدند که برخورداری از خدمات کتابخانه‌ای «مهم و بسیار مهم» می‌باشد. از جانب دیگر، تنها ۲۱ نفر از پاسخگویان (۱۳/۹ درصد) اعتقاد بر کم‌اهمیت بودن فراهم‌آوری مواد و خدمات کتابخانه‌ای به دانشجویان دارند. ۱۲ نفر نیز بر این عقیده‌اند که خدمات کتابخانه‌ای از اهمیت متوسطی برخوردارند. تعداد ۹ نفر از پاسخگویان نیز به این سؤال پاسخ نداده‌اند (جدول ۱).

این جدول نشان می‌دهد به نظر اکثر پاسخگویان برخورداری از خدمات کتابخانه‌ای به‌عنوان یکی از نظام‌های پشتیبانی در آموزش مجازی از اهمیت بالایی برخوردار است و این داده‌ها و لغ دانشجویان مجازی به منابع اطلاعاتی را نشان می‌دهد. بنابراین، ضروری‌ترین

جدول ۱

اهمیت خدمات کتابخانه‌ای

اهمیت	فراوانی	درصد
خیلی مهم	۷۹	۵۲
مهم	۴۰	۲۶/۳
متوسط	۱۲	۷/۹
تاحدودی مهم	۸	۵/۳
غیرمهم	۱۳	۸/۶
مجموع	۱۵۲	۱۰۰

تدبیری که باید از جانب واحد آموزش‌های الکترونیکی دانشگاه شیراز اندیشیده شود فراهم‌آوری خدمات کتابخانه‌ای سازمان‌یافته می‌باشد.

جالب است اگر بدانیم که واحد آموزش‌های الکترونیکی دانشگاه شیراز هیچ‌گونه خدمات کتابخانه‌ای سازمان‌یافته‌ای به دانشجویان مجازی ارائه نمی‌دهد و این درحالی است که منابع کتابخانه‌ای و اطلاعاتی ابزاری مهم برای یادگیری محسوب می‌شوند، خواه یادگیری سنتی باشد و خواه یادگیری الکترونیکی؛ و بایستی حداکثر تلاش انجام پذیرد تا دانشجویان قادر به دسترسی بی‌وقفه به منابع کتابخانه‌ای باشند. این مسئله در آموزش مجازی پراهمیت‌تر است، زیرا دانشجویان مجازی غالباً به‌خاطر بُعد مسافت دسترسی محدودی به خدمات و منابع چاپی کتابخانه‌های محل تحصیل خود دارند.

در بیشتر پیشینه‌های موجود در حیطه آموزش مجازی، که به بررسی انتقال محتوا از راه دور به دانشجویان مجازی می‌پردازند، ارجاعات بسیار اندکی به استفاده از کتابخانه‌ها یا منابع کتابخانه‌ای شده است. به‌عبارت دیگر، غالب پیشینه‌های موجود در آموزش الکترونیکی، به مسئله خدمات کتابخانه‌ای به دانشجویان مجازی وقعی نمی‌نهند (خاصه، ۱۳۸۵). و این درحالی است که کتابخانه‌ها نباید به حاشیه رانده شده و منتظر درخواست ارائه خدمات از سوی دانشجویان بمانند، بلکه باید به‌طور فعالانه‌ای خود به استقبال مراجعان رفته و در ارائه خدمات به آنها پیشی گیرند. الگوی رایج در محیط‌های مجازی به‌گونه‌ای است که کتابداران، استادان، و مدیران در یک چرخه کامل، از طراحی دوره آموزشی و تهیه منابع درسی تا آموزش سواد اطلاعاتی، با یکدیگر همکاری نمایند و از نظرات هم بهره‌مند شوند (بیلی^{۲۰} و همکاران، ۲۰۰۴). برای رسیدن به چنین اندیشه‌ای طرفین باید به وابستگی درونی خود واقف شده و روابط بین خود را افزایش دهند.

20. Bailly

از آنجاکه قدمت دوره‌های آموزش الکترونیکی در ایران چندان زیاد نیست، می‌توان چنین اظهار داشت که جامعه‌ی مربوط به این نوع آموزش جامعه‌ای بکر و دست نخورده به‌شمار می‌رود و می‌توان با تدوین استانداردهای اصولی و ساختن زیرساخت‌هایی انعطاف‌پذیر که بتواند تا سال‌های سال جوابگوی دانشجویان این دوره‌ها باشد برنامه‌ریزی نمود. بنابراین، عرصه‌ی انجام پژوهش‌های مختلف از منظر کتابداری در این حیطه بسیار گسترده است و باید در این مورد به صورت ویژه پژوهش‌هایی اصولی صورت گیرد.

کوتاه سخن آنکه، راه‌اندازی کتابخانه و ارائه منابع اطلاعاتی می‌تواند به ارتقای کیفیت و اعتبار دوره‌های آموزش مجازی کمک شایانی نماید. به عبارت دیگر، کتابخانه، به‌عنوان سنگ بنای آموزش عالی و منبع اولیه دانشجویان و اعضای هیئت علمی می‌تواند آموزش مجازی را تبدیل به مطبوع‌ترین و یا تلخ‌ترین تجربه برای دانشجویان مجازی نماید (خاصه، ۱۳۸۵).

بحث و نتیجه‌گیری

گفته می‌شود که در آینده‌ای نه‌چندان دور آموزش مجازی موازی با آموزش‌های سنتی پیش خواهد رفت و بخش قابل توجهی از دانشجویان به آن روی خواهند آوردند. همچنین، پیش‌بینی می‌شود که اکثر فعالیت‌های آتی در آموزش عالی در این حیطه و برای فراهم‌آوری روش‌های متنوع مبتنی بر فن‌آوری برای دانشجویان مجازی رخ دهد (گالوشا، ۱۹۹۷).

چنین تأکید فزاینده‌ای بر آموزش مجازی باعث شده است تا خدمات کتابخانه‌ای و اطلاعاتی ارائه شده به این نوع دانشجویان نیز تغییر نموده و با رسالت کتابخانه‌ها، که همانا ارائه خدمات مناسب در حداقل زمان است، همگام‌تر شود. آموزش مجازی تنها به منزله شیوه‌ای جدید در آموزش محسوب نمی‌شود، بلکه نظامی است که نیازمند تحلیل انواع خدمات پشتیبانی نیز می‌باشد. از این‌رو، مجریان آن نه‌تنها باید پاسخگوی نیازهای دانشجویان باشند، بلکه باید در طراحی و ارائه خدمات پشتیبانی منابع کتابخانه‌ای و اطلاعاتی نیز سهیم باشند.

بدون شک، ارائه خدمات مناسب کتابخانه‌ای و اطلاعاتی به دانشجویان مجازی، به‌عنوان یکی از نظام‌های پشتیبانی، از جالب‌ترین و چالش‌برانگیزترین مسائل در حیطه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی معاصر به‌شمار می‌رود. آموزش مجازی منجر به توسعه خدمات تخصصی کتابداری و اطلاع‌رسانی شده است، که می‌توان آن را کتابداری مجازی نامید. از این‌رو، رشته‌ای نظیر علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی، که به‌نوعی با انواع آموزش، از جمله آموزش مجازی، مرتبط است نیز دچار تغییراتی شده است. این تغییرات از آن‌جا که باعث ظهور رویکردهای مختلفی در فراهم‌آوری خدمات کتابخانه‌ای و اطلاعاتی به دانشجویان

مجازی شده‌اند باعث رشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی گردیده‌اند. چنین تحولاتی نه تنها بر ارائه خدمات اطلاعاتی و کتابخانه‌ای به دانشجویان مجازی بلکه بر ارائه این نوع خدمات به سایر کاربران نیز تأثیر گذاشته است. از این رو، بنابر عقیده واتسن می‌توان چنین بیان نمود که آموزش مجازی منجر به بازتعریف رشته علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و سایر رشته‌های متأثر از آن شده است (واتسون^۱، ۱۹۹۵).

در چنین حالتی، این فناوری‌های نوین‌اند که موجب بازتعریف نقش کتابخانه‌ها در آموزش و به‌وجود آمدن خدمات کتابخانه‌ای مجازی شده‌اند. از این رو، مجریان دوره‌های الکترونیکی باید خود را با سازوکارهای نوین وفق دهند تا از ارائه خدمات مناسب کتابخانه‌ای به دانشجویان مجازی در جهت تأمین نیازهای این دانشجویان اطمینان حاصل نمایند.

در گذشته، بسیاری از درس‌هایی که در قالب آموزش از راه دور ارائه می‌شدند، اصولاً برای ارائه سنتی و چهره‌به‌چهره طراحی می‌شدند. درسی که برای ارائه سنتی طراحی می‌شود ممکن است فرضیاتی دقیق در مورد ماهیت فراهم‌آوری و دسترسی به خدمات کتابخانه‌ای و اطلاعاتی نیز ایجاد کند؛ به طوری که، دانشجو به‌طور واقعی از کتابخانه دیدن و از آن استفاده نماید. اما امروزه به‌علت اینکه اکثر دانشجویان مجازی به راحتی به منابع اطلاعاتی سنتی نظیر کتابخانه‌های دانشگاهی دسترسی ندارند، مدیران دوره‌ها نیازمند یافتن راه‌حل‌هایی به‌منظور تأمین نیازهای اطلاعاتی دانشجویان به‌صورت الکترونیکی می‌باشند.

منابع

اصنافی، امیررضا. «یادگیری الکترونیکی چیست و جایگاه کتابخانه‌های مجازی در این فرایند کجاست». *فصلنامه کتاب*، ۱۶ (۳): ۱۳۳-۱۴۸.

برزویی، رجبعلی (۱۳۸۵). «جزئیات پذیرش دانشجو در دانشگاه‌های مجازی». مصاحبه با رجبعلی برزویی، مدیرکل دفتر گسترش آموزش عالی و دبیر شورای گسترش آموزش عالی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۲۱ آبان ۱۳۸۵، قابل دسترسی از:

<http://www.webgar.com/html/articles/2006120770.php>

جوکار، عبدالرسول؛ خاصه، علی‌اکبر. «منابع اطلاعاتی به‌عنوان یکی از نظام‌های پشتیبانی در آموزش الکترونیکی: مطالعه موردی دانشجویان دوره‌های آموزش مجازی دانشگاه شیراز». *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، ۴۳.

خاصه، علی‌اکبر (۱۳۸۵). «پیمایش فراهم‌آوری خدمات و منابع اطلاعاتی به دانشجویان دوره‌های الکترونیکی (مجازی) دانشگاه شیراز». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شیراز.

علیپورحافظی، مهدی؛ نوروزی، یعقوب (۱۳۸۴). «آموزش از دور و نقش کتابخانه‌های دانشگاهی». *فصلنامه کتاب*، ۱۶ (۳): ۱۳-۲۰.

- منتظر، غلامعلی؛ دیانی، محمدحسین (۱۳۸۲). «دانشگاه مجازی». *کتابداری و اطلاع رسانی*، ۶ (۱): ۱-۱۰.
- Baily, P. ... [et al]. (2004). "Distance learning in post-qualifying nurse education at Northumbria University: Implications for the role of the Library and Library staff." *Health Information and Libraries Journal*, 21: 66 - 69.
- Bremner, A. (2000). "Open university students and libraries project 1999". *Library and Information Research News*, 24 (76): 26 - 38.
- Buchanan, Elizabeth A. (2000). "Going the extra mile: Serving distance education student". *Online Journal of Distance Learning Administration*, 3 (1). Retrieved Sep.15, 2005, from: <http://www.westga.edu/~distance/buchanan31.html>
- Dew, S. H. (2001). "Knowing your users and what they want: Surveying off-campus students about library services". *Journal of Library Administration*, 31 (3/4): 177 - 198.
- Galusha, J. M. (1997). "Barriers to learning in distance education". *Interpersonal Computing and Technology*, 5 (3/4): 6 - 14.
- Garnsey, M. R. (2002). "What distance learners should know about information retrieval on the World Wide Web". *Reference Librarian*, 77 (3): 17 - 28.
- Hines, Samantha S. (2006). "What do distance education faculty want from the library?". Presented in twelfth off-campus library services conference (Georgia). Retrieved Sep. 14, 2006, from: <http://weblib.lib.umt.edu/faculty/hines/handouts/posterhandout.pdf>
- Houssell, Kristen; Smith, Marti (2004). "What are the information needs of distance learning students?". Retrieved Dec.17, 2005, from: <http://www.pages.drexel.edu/~kjh34/Info%20511%20web%20page.htm>
- Lebowitz, G. (1997). "Library services to distant students: An equity issue". *Journal of Academic Librarianship*, 23 (4): 302 - 308.
- Liu, Zao; Yang, Zheng Ye (Lan) (2004). "Factors influencing distance-education graduate students' use of information sources: A user study". *The Journal of Academic Librarianship*, 30 (1): 24 - 35.
- Lock, Debbie; Nordon, Jennifer (1998). "Designing DiLIS: A distance learners' information service". *Journal of Librarianship and Information Science*, 30 (40).
- Mabawonku, Iyabo (2004). "Library use in distance learning: A survey of undergraduates in three Nigerian universities". *African Journal of Library, Archives, and Information Science*, 14 (2): 151 - 165.
- Mehrotra, C. M.; Hollister, C.D.; McGahey, L. (2001). *Distance Learning: Principles for effective design, delivery, and evaluation*. London: Sage.

- Tipton, Carol J. (2002). "Academic libraries and distance learners: A case study of graduate student perceptions of the effectiveness of library support for distance learning". Ph.D. dissertation. Texas A&M University.
- Watson, Elizabeth F. (1998). "Library services to distance learners – the new professional paradigms". Retrieved Dec.12, 2005, from: <http://www.col.org/forum/PCFpapers/watson.pdf>
- Wolpert, A. (1998). "Services to remote users: Marketing the library's role". *Library Trends*, 47 (1): 21 - 41.